

YAKUP KEPENEK

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Genişletilmiş ve Geliştirilmiş Yeni Basım

Remzi Kitabevi

25. Basım

PROF. DR. YAKUP KEPENEK Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve New York Üniversitesi'nde ekonomi doktorasından sonra 1971'de ODTÜ Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nde görev aldı ve 1976'da doçent, 1981'de de (YÖK öncesi) profesör oldu. ODTÜ'de bölüm başkanlığı, üniversite konseyi üyeliği ve Öğretim Üyeleri Derneği başkanlığı gibi görevlerde de bulunan Kepenek, 1997'de ODTÜ Bilim ve Teknoloji Politikaları Merkezi'ni kurdu ve lisans sonrası eğitim veren ve araştırma yapan merkezin 2001'e kadar başkanlığını yaptı.

Kepenek, *Cumhuriyet* gazetesinde haftalık yorum yazıları yazıyor.

Başlıca yapıtları

Türkiye İmalat Sanayisinin Üretim Yapısı 1963-1973 (Ankara: ODTÜ 1977), *12 Eylül'ün Ekonomi Politiği ve Sosyal Demokrasi* (Ankara: Verso 1987), *Türk İmalat Sanayisinin Üretim Yapısı 1985* (İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı, 1991), *100 Soruda Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993), *Değişimin Doğrultusu* (İstanbul: Remzi Kitabevi 1995), *Yanlış Yıllar 1995-1997* (İstanbul: Çağdaş Yayınları 1998), *Development and Structure of the Turkish Economy* (Ankara: METU, 2011), *Cumhuriyet Yazıları* (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2011).

Prof. Dr. Yakup Kepenek

Türkiye Ekonomisi

Genişletilmiş ve Geliştirilmiş
Yeni Basım

Remzi Kitabevi

TÜRKİYE EKONOMİSİ / Yakup Kepenek

© Remzi Kitabevi 2012
Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

İzmir Yaşar Üniversitesi Öğretim Üyesi
Doç. Dr. Ufuk Tutan'ın katkılarıyla

Editör: Neclâ Feroğlu
Kapak: Murat Özgül

ISBN 978-975-14-1469-4

BİRİNCİ BASIM: ODTÜ, 1983
ALTINCI BASIM: Remzi Kitabevi, Eylül 1994
YİRMİ BEŞİNCİ BASIM: Ağustos 2012

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

Önsöz

Elinizdeki çalışmanın 1983'te yapılan ilk baskısının önsözünde şöyle deniliyordu:

"Ekonominin tümüyle ilgili gelişmeler, ekonomik olgu ve sorunlar değişik toplum kesimlerini giderek daha çok etkiliyor. Bu gelişmeye koşut olarak, ekonomik konuların daha yoğun biçimde araştırılması ve yeni yorumların getirilmesi kaçınılmazdır. Bununla birlikte, ekonominin yeterince incelendiği söylenemez. Dilimizde, ekonominin tümüne ilişkin yapıtların sayısı bir elin parmakları kadardır.

"Kuşkusuz, bu kendimizi bilmemenin, ayrıca incelenmeye değer, ilginç ve önemli nedenleri bulunmaktadır. Bu nokta bir yana, ekonominin yeterince incelenmemesi sonucu, bilimsel tartışma ve yaklaşımların yerini, tekçi çözümler, bundan da öte inançlar alıyor. Oysa, inançlar tartışılamaz ve ekonomik ve toplumsal gelişmelerin inançlarla algılanması, yorumlanması çok eski dönemlere özgüdür."

O tarihten bu yana, bir bilim dalı olarak ekonominin algılanışında çok büyük değişiklikler yaşandı ve yaşanıyor.

Dünyada da, bilişim ve iletişim teknolojilerinde devrim niteliğindeki sıçramanın ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ortak bir sonucu olarak ***küreselleşme*** denilen bir süreç doğdu. Küreselleşme, ekonominin üretim, paylaşım, değişim, tüketim ve yeniden üretim kavramları ile onları yansıtan finansal hareketlerin ***yeniden tanımlanmasını*** zorunlu kılıyor. Mevlana'nın dediği gibi, eskiler eskiyle gidiyor; şimdi yeni şeyler söylemek gerek.

Bilindiği gibi, ekonominin yanıtını aradığı ana soru, ***ürün fazlasının*** kaynağının ne olduğudur. Geçmişte bu sorunun yanıtı, doğal kaynaklar, emek ve sermaye, bunların nicel ve nitel gelişmişlik düzeyi olarak veriliyordu. Ancak,1980'lerden sonra giderek belirginleşen bir biçimde, ***teknolojik yenilik***, ürün fazlasının kaynağı olarak sözü edilen geleneksel etmenlere eklenmiş bulunuyor. Teknolojik yeniliğin kaynağı bilimsel bilgidir. Bu nedenle ***bilgi***, bir üretim faktörü olarak ekonomik fotoğrafta, daha doğrusu bu çok hareketli filimde giderek daha etkin bir biçimde yer alıyor. Bilginin kaynağı da AR-GE yani araştırma geliştirmedir. Bu iç içe geçmişlik, yalnız işgücünün ve sermayenin niteliğini değil, işin örgütlenmesini ve *kurumsal yapıları* da yeni noktalara taşıyor.

Türkiye ekonomisi 1980'e kadar ***ithal ikameci sanayileşme*** politikasıyla gelişmiş ülkeleri yakalamaya çalıştı. O tarihten sonra da ***ihracata dayalı*** ya da ***dışa açık*** bir ***ekonomik büyüme*** yaklaşımı izleniyor.

Aşırı baskıcı bir askeri darbeyle başlayan dönem, ekonomik, siyasal ve toplumsal bunalımlar; ekonomide devletin mal ve hizmet üretiminden, özellikle de sanayileşme çabasından tümüyle çekilmesi; özelleştirmeler ve finansal serbestleşmeyle devam etti. Ekonomik ve siyasal olarak çalkantılı ve faturası ağır dönem 2001'de, yüksek maliyetli bir büyük bakım, onarım ve istikrar programıyla sona erdi. Sonrasında ekonomi oldukça istikrarlı bir büyüme süreci yakalamış görünüyor.

Yakalanan yüksek oranlı büyüme sürecine karşın, 2010'lara girilirken işsizlik, cari açık ve bölgesel gelişmişlik farklarının büyüklüğü gibi önemli yapısal sorunlar varlığını sürdürüyor. Ek olarak da ekonomi, 2009'da yaşandığı gibi ***küresel finans fırtınaları***na daha açık bir duruma gelmiş bulunuyor. Daha da önemlisi, ekonominin ***üretim olanaklarının genişlemesinin*** asıl itici gücü olan ***teknolojik yeniliğin***, esas olarak ***evde*** yani bu ülkede yapılması gerektiği, bu amaçla bilimsel özgürlük, araştırma ve geliştirme alanlarında ***ulusal*** bir yeniden yapılanma gereği, güncel önemini koruyor.

* * *

Çalışma, esas olarak, bundan önce yapılan ve 2003'e dek sürekli yenilenen 24 baskısının geliştirilmiş ve güncelleştirilmiş bir uzantısıdır. ODTÜ yayını olarak başlayan süreç, 1994'te 6. baskıyla birlikte Prof. Dr. Nurhan Yentürk'ün katkılarıyla ve Remzi Kitabevi'nin yayını olarak, bugüne kadar devam etti.

Ancak, çalışmanın yapısı ve içeriği, özellikle son baskılarda, bir türlü klasikleşmiş bir ders kitabının olması gerektiği gibi yenilenemedi; istatistik verileriyle ve yorumlarıyla eskidi, eski kaldı. Bir taraftan ***teknolojik yeniliği*** çözümlemelerin temeline yerleştirip, diğer taraftan da aynı yaklaşımı bu çalışmada yapmamak olmazdı.

Kaldı ki, özellikle 2000'li yıllarda, ekonomik çözümlemelerin belkemiğini oluşturan ve esas olarak kamu kurumlarının ürettiği ***istatistikler***, derleme yöntemleri yönünden tümüyle yepyeni bir sürece yerleştirilmiş bulunuyor. Bilişim ve iletişim alanındaki gelişmelerin ***@devlet*** uygulamasıyla kamu istatistik kurumlarına yansıması, ekonomi politikası değişikliklerine bağlı olarak, veri toplamada kullanılan kavramların ve kurumların çok köklü bir biçimde değişmesine neden oldu. Özellikle de DİE'nin TÜİK adını almasından sonra, başta nüfus, ulusal gelir ve fiyat endeksleri olmak üzere temel verilerin üretilmesinde köklü değişikliklere gidildi.

Tüm bu yeni gelişmeler, kaçınılmaz olarak bu çalışmaya da yansıtılmalıydı. Öyle de yapıldı.

* * *

Çalışmanın tamamlanmasında, eski öğrencim, İzmir Yaşar Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Doç. Dr. Ufuk Tutan'ın, özellikle veri toplama ve bunları işlemedeki katkılarını önemle vurgulamak isterim.

ODTÜ'nün yönetimine ve akademik çevresine, özellikle ODTÜ Kuzey Kıbrıs Rektörü Prof. Dr. Turgut Tümer ve çalışma arkadaşlarına, ODTÜ Ankara'da Ekonomi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Fikret Şenses'e çok teşekkür ediyorum.

Çalışmanın yayına hazırlanmasında gösterdiği işbirliği için Remzi Kitabevi'nden Ömer Erduran, yayın Koordinatörü Öner Ciravoğlu, editör Neclâ Feroğlu ve sayfa düzenini yapan Nesrin Palabıyık'a emekleri için teşekkürler.

Çalışma nedeniyle kendilerine yeterince zaman ayıramadığım aileme de özel bir teşekkür borçluyum.

Kalan eksiklerin ve yanlışların sorumlusu yalnızca benim.

Yakup KEPENEK
Ankara, 15 Ekim 2011

İçindekiler

I: Giriş

Daha Fazla Bilgi İçin 5
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar 6

BİRİNCİ KISIM
TARİHSEL GELİŞME

II: Osmanlı'dan Kalan

A. GİRİŞ 9
B. TARIMA DAYALI ÜRETİM YAPISI 14
C. TARIM-DIŞI SEKTÖRLER 15
1. Genel 15
2. Madencilik 16
3. Gelişemeyen İmalat Sanayisi 17
4. Hizmetler 21
D. ULUSAL ÜRETİM 25
E. KURUMSAL DÜZENLEMELER 26
Bellek Kutusu 28
Daha Fazla Bilgi İçin 29
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar 30

III: Kuruluş Yılları

A. GİRİŞ 31
B. İLKELERİN BELİRLENMESİ 31
1. Ülke İçinde Büyük Adım: Türkiye İktisat Kongresi: İzmir, 1923 31
2. Lozan Barış Antlaşması'nın Ekonomik Hükümleri 33
3. Yenileşmenin Bütünlüğü 35
C. SERMAYE KAYNAKLARI 37
D. ÜRETİM SEKTÖRLERİNİN GELİŞİMİ 41
1. Tarım 41
2. Sanayi 44
E. HİZMET SEKTÖRLERİ 46
1. Genel 46
2. Dış Ticaret 47
3. Eğitim 50
F. ULUSAL ÜRETİM 51
G. YASAL VE KURUMSAL DÜZENLEMELER 53
Bellek Kutusu 54
Daha Fazla Bilgi İçin 55
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar 56

IV: Devletçilik ve Sonrası

A. GİRİŞ 57
B. DEVLETÇİLİK UYGULAMASININ NEDENLERİ 57
1. Genel 57
2. İç Gelişmeler 58
3. Dış Etmenler 60
C. DÖNEMİN SERMAYE HAREKETLERİ 62
1. Para-Kredi Alanında Gelişmeler 63
2. Kamu Maliyesi 64
D. DEVLETÇİLİK UYGULAMASI 67
1. Devletçi Sanayileşme 68
2. Devletçi Sanayileşmenin Nitel Yönleri – Bir Soru 69
E. ALT SEKTÖRLERDE GELİŞMELER 71
1. Tarım 71
2. Madencilik ve Enerji 73
3. Sanayi 74
F. DIŞ TİCARET 76
G. ULUSAL ÜRETİM 77
H. TOPLUMSAL GELİŞMELER 79
Bellek Kutusu 81
Daha Fazla Bilgi İçin 82
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar 83

V: Toplumsal Dönüşüm Hız Kazanıyor

A. GİRİŞ 84
B. EKONOMİ POLİTİKALARININ BİÇİMLENMESİ 85
1. Çerçeve 85
2. Ülke İçi Gelişmeler 86
3. Dış Etmenler 89
4. Bileşim 91
C. SERMAYE KAYNAKLARI 92
1. Genel 92
2. Sermayenin İç Kaynakları 92
3. Dış Sermaye Kaynakları 97
4. Sermaye Birikimi: Yatırımlar 102
D. SEKTÖRLERİN GELİŞMESİ 103
1. Giriş 103
2. Tarım 103
3. Sanayi 108
4. Madencilik ve Enerji 113
5. Hizmet Kesimleri 114

E. DIŞ TİCARETİN EKONOMİK GELİŞMEYE ETKİSİ ARTIYOR....117
1. Giriş....117
2. Birinci Devalüasyon ve Sonrası....118
3. Bunalımın Devalüasyonu....122
F. İŞGÜCÜNÜN GELİŞİMİ....124
G. ULUSAL ÜRETİM....128
H. EĞİTİM VE BİR KISIM TOPLUMSAL GELİŞMELER....131
Bellek Kutusu....134
Daha Fazla Bilgi İçin....135
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....136

VI: Planlı Gelişmenin Dayanakları

A. GİRİŞ....137
B. NEDENLERİ VE NİTELİKLERİYLE KALKINMA PLANLARI....137
1. Neden Planlama?....137
2. Kalkınma Planlarının Nitelikleri ve Amaçları....139
C. PLANLI DÖNEMDE SERMAYE BİRİKİMİNİN KAYNAKLARI....154
1. İç Sermaye Kaynakları....154
2. Sermayenin Dış Kaynakları
D. SERMAYE KAYNAKLARININ KULLANIMI....177
1. Giriş....177
2. Planlarda Yatırım-Gelir İlişkisi....179
3. Yatırımların Sektörel Dağılımı....183
Bellek Kutusu....186
Daha Fazla Bilgi İçin....187
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....187

İKİNCİ KISIM

EKONOMİ POLİTİKASINDA KÖKLÜ DÖNÜŞÜM VE SONRASI

VII: Dışa Açık Büyüme Politikasına Geçiş

A. GİRİŞ....191
B. EKONOMİK BUNALIM VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI....191
1. Giriş....191
2. İthal İkameciliğinde Üçüncü Aşama mı?....193
3. Sanayi Mülkiyetinin Halka Açılması....195
C. EKONOMİ POLİTİKASINDA KÖKLÜ DÖNÜŞÜM: 1980....196
1. Dönüşümün Kuramsal Dayanakları....196
2. Fiyatlama Süreci....198
3. Dışa Açılma Süreci....204
4. Yabancı Sermaye Beklentisi....206
5. Makroekonomi Politikaları....207
6. Dönüşümün Niteliksel Yönleri....209
D. 1980 DÖNÜŞÜMÜNÜN TAMAMLANMASI....213
1. Genel....213
2. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı....215
Daha Fazla Bilgi İçin....217
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....217

VIII: Para Politikaları ve Bankacılık

A. PARA....218
1. Giriş....218
2. Para Yönetimi....219
B. BANKACILIK....238
1. Temel Bilgiler....238
2. Bankacılık Tarihinin Kısa Bir Özeti....239
3. Bankacılık Sektörünün Yapısal Yönü....243
C. FİNANSAL SEKTÖRÜN ÖBÜR ÖĞELERİ....251
Daha Fazla Bilgi İçin....252
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....252

IX: Kamu Kesimi ve Maliye Politikası

A. GİRİŞ....253
B. KURUMSAL YENİDEN YAPILANMA....254
C. TOPLAM KAMU....256
1. Çerçeve....256
2. Ana Eğilimler....256
3. Kesit Bakış....258
4. Konsolide Bütçe/Merkezi Hükümet Bütçesi....261
D. VERGİLEME....263
1. Ana Çerçeve....263
2. Eğilimler ve Sonuçlar....266
E. BORÇLANMA....269
1. Tanımlar....269
2. İç Borçlar....272
3. Dış Borçlar....273
F. BÜTÇE DIŞI KAMU....276
1. Yerel Yönetimler....276
2. Fonlar....277
G. BİR MOLA: KİT VE ÖZELLEŞTİRME....279
1. Kamu Mülkiyeti....279
2. Kamu İktisadi Teşebbüsleri–KİT....280
3. Özelleştirme Uygulaması....283
Bellek Kutusu....290
Daha Fazla Bilgi İçin....292
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....292

X: Ekonominin Dış Dünyası

A. GİRİŞ....293
B. DIŞ DÜNYANIN DEĞİŞİMİ: KÜRESELLEŞME ÖNCESİ....294
1. Dış Ekonomik İlişkilerde "Tek Kutupluluk"....294
2. Diğerleri: Sovyetler ve Petro-dolarlar....300
C. DIŞ DÜNYANIN DEĞİŞİMİ: KÜRESELLEŞMEYLE GELEN....302
1. Çerçeve....302
2. AB'yle mi, AB'siz mi?....303
3. Dış Ekonomik İlişkilerde Çeşitlenme....308
D. DIŞ TİCARET POLİTİKALARI....310
1. Genel....310
2. Dışsatım ve Dışalıma Bakış....310
E. ULUSLARARASI ÖDEMELER DENGESİ....311
1. Genel....311
2. Cari İşlemler Hesabı....312
3. Dış Ticaret....315
Bellek Kutusu....319
Daha Fazla Bilgi İçin....320
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....320

XI: Sermaye Kaynaklarının Kullanımı

A. GİRİŞ....321
B. YATIRIM EĞİLİMLERİ....323
1. Sayısal....323
2. Nitel....327
C. TEŞVİKLER (ÖZENDİRMELER)....332
1. Giriş....332
2. Yatırım Teşvikleri....333
D. DOĞRUDAN ULUSLARARASI YATIRIMLAR....341
Bellek Kutusu....347
Daha Fazla Bilgi İçin....348
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....349

ÜÇÜNCÜ KISIM
SEKTÖRLERİN GELİŞİMİ

XII: Tarım Önemini Koruyor mu?

A. GİRİŞ....353
B. SEKTÖRÜN GÖRELİ ÖNEMİ....354
C. TARIMDA İNSAN VE TOPRAK....356
1. Genel....356
2. İşletme Büyüklükleri....361
D. GİRDİ KULLANIMI, ÜRETİM VE VERİMLİLİK....364
1. Girdi Kullanımı....364
2. Üretim....367
3. Verimlilik....369
E. TARIMSAL FİYATLAR VE DESTEKLEMELER....373
1. Tarımsal Fiyatlar....373
2. İç Ticaret Oranları (İTO)....374
3. Tarımsal Destekleme....376
F. SONUÇ YERİNE....387
1. Uzmanlaşmaya Ne Oldu?....387
2. Durağan Durum mu?....388
Daha Fazla Bilgi İçin....390
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....390

XIII: Sanayileşme Ray Değiştiriyor

A. SANAYİLEŞME POLİTİKALARI....391
1. Giriş....391
2. İthal İkameci Sanayileşme Politikaları....391
3. Dışsatıma Dayalı Ekonomik Büyüme Yaklaşımının Sanayileşme Politikaları....394
B. İMALAT SANAYİSİNİN EKONOMİDEKİ YERİ....395
1. Katma Değer....395
2. Yatırımlar....396
3. İstihdam....397
C. İMALAT SANAYİSİNİN ÜRETİM YAPISI....398
D. MADENCİLİK....401
E. ENERJİ....403
Bellek Kutusu....406
F. SONUÇ....407
Bellek Kutusu....408
Daha Fazla Bilgi İçin....410
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....410

XIV: Hizmetler Dengesiz Gelişiyor

A. BİR GARİP TOPLAM....411
B. İŞGÜCÜNÜN NİTELİKSEL GELİŞİMİNE ÖZGÜ HİZMETLER....414
1. Genel....414
2. Eğitim....414
C. TOPLUMSALLAŞTIRICI HİZMETLER....420
1. Ulaştırma....420
Bellek Kutusu....422
2. Haberleşme....423
3. Konut Yapımı....425
4. Sivil Toplum Kuruluşları–STK....427
D. EKONOMİNİN İŞLERLİĞİNİ SAĞLAYAN HİZMETLER....429
1. Giriş....429
2. Ticaret....429
3. Kamu Hizmeti Kavramının Değişimi....431
Daha Fazla Bilgi İçin....433
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....433

DÖRDÜNCÜ KISIM

TOPLUMSAL EKONOMİ VE SONRASI

XV: Nüfus ve İşgücü

A. GİRİŞ....437
B. NÜFUS POLİTİKALARI....438
1. Nüfus Politikalarının Evrimi....438
2. Nüfusun Kimi Sayısal Boyutları...441
C. EMEK PİYASASI....446
1. Veri Arayışları....446
2. Varılan Sonuç: Hanehalkı İşgücü Anketleri (HİA)....450
3. Önemli Bir Kavram: İKO–İşgücüne Katılma Oranı....454
D. İŞGÜCÜNÜN NİTELİKSEL GELİŞİMİ....456
Daha Fazla Bilgi İçin....459
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....460

XVI: Çalışma Yaşamı

A. GİRİŞ....461
B. İŞTEKİ DURUM....461
C. İŞÇİ VE İŞVERENİN ASIL BAKIŞ FARKI: ÜCRET....463
1. Genel Olarak....463
2. Verilerin Labirenti....464
3. En Güvenilir Gösterge: Asgari Ücret....467
4. Ücret ve Maaş Gelişmeleri....469
Bellek Kutusu....477
E. SENDİKALAŞMA VE SENDİKAL HAKLARIN KULLANIMI....480
1. İlk Gelişmeler....480
2. Eylül Sendikacılığı ve Sonrası....482
3. Kamu Çalışanlarının Sendikalaşması....485
F. SONUÇ....486
Daha Fazla Bilgi İçin....488
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....488

XVII: Ulusal Üretim,Gelir Dağılımı, Genel Denge ve Fiyatlar

A. GİRİŞ....489
B. GSYH VE EKONOMİK BÜYÜME....490
1. Değişik Açılardan GSYH....490
2. Büyüme Oranı
3. Sektörlerin Büyümesi....495
4. Büyük Ölçme Değişimi 1998 ve Sonrası....498
C. KBG–KİŞİ BAŞINA GELİR....499
D. GELİR DAĞILIMI....501
1. Kuramsal Çerçeve....501
2. Gelir Farklılıklarının Ana Nedenleri....503
3. İlk Görüntü: Sektör Düzeyinde Gelir-Çalışan Oranları....505
4. Verilerle Bölüşüm....507
E. EKONOMİNİN GENEL DENGESİ....517
1. Giriş....517
2. Çözümlemenin Önemi....517
3. Denge Eğilimleri....518
F. FİYATLAR....521
1. Çerçeve....521
2. Nedenleri....522
3. Enflasyon Eğilimleri....523
Daha Fazla Bilgi İçin....529
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....529

XVIII: Küresel Denizlerde Yüzmek

A. KÜRESELLEŞME VE ÖTESİ....530
B. GEÇİŞ SÜRECİ SANCILARI: KRİZLER VE SOSYAL POLİTİKALAR....531
1. Önce Krizler mi Küreselleşti?....531
2. Vurgun Yiyen Sosyal Haklar....535
C. DÜNYA EKONOMİSİNDE TÜRKİYE....536
1. Nereden Nereye?....536
2. Yakın Bakış....538
3. Küresel Rekabet Gücü....550
D. EKONOMİK DÜŞÜNCENİN ÜÇÜNCÜ BİNYILA GİRİŞİ....555
1. Ekonomiyi Algılama Değişiyor....555
2. Uluslararası Büyük Yarış: Teknoloji....558
E. TÜRKİYE'NİN UZUN DÖNEMLİ GELİŞMESİ....562
1. Cumhuriyet'in 100. Yılına Doğru....562
2. Nasıl Bir Gelişme Yolu....564
Bellek Kutusu....567
Daha Fazla Bilgi İçin....569
BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar....570

TABLOLAR

II.1 Osmanlı Dış Borçları, 1854-1914 12
II.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye Yatırımları 13
II.3 Osmanlı Toprak Dağılımı, 1913... 15
II.4 Seçilmiş Yıllarda Osmanlı Maden Üretiminin Mülkiyet Dağılımı..... 16
II.5 "Anadolu" Sanayisinin Durumu, 1921..... 19
II.6 Osmanlı Dış Ticareti Verileri 23
II.7 Seçilmiş Yıllarda Osmanlı Ulusal Geliri..... 26
III.1 Kamu Maliyesi Verileri, Toplam Krediler ve Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE), 1923-1932..... 39
III.2 Ziraat Bankası Kredileri, 1923-1932..... 43
III.3 Dış Ticaret Verileri, 1923-1932..... 48
III.4 İki Ayrı Kaynağa Göre Dış Ticaret Fiyat Oranları,1923-1932 49
III.5 Öğrenci Sayısında Gelişme, 1923-1934..... 51
III.6 Üretim Kesimlerine Göre Katkılı Ulusal Gelir, 1923-1932..... 52
IV.1 Sermaye Hareketleri ve TEFE, 1933-1945..... 65
IV.2 Toprak Mülkiyetinin Dağılımı, 1937..... 71
IV.3 Ziraat Bankası Kredileri, 1933-1945..... 72
IV.4 Dış Ticaret Verileri, 1933-1945..... 76
IV.5 Üretim Kesimlerine Göre GSMH, 1933-1945..... 78
V.1 Para Sermayenin İç Kaynakları, 1945-1962..... 93
V.2 Seçilmiş Yıllarda Banka Kredilerinin İşlevsel Dağılımı..... 94
V.3 Dış Sermaye Kaynakları, 1946-1962..... 98
V.4 Sabit Sermaye Yatırımları, 1950-1960..... 103
V.5 Başlıca Tarımsal Girdilerin Sayısal Gelişimi, 1945-1962..... 105
V.6 Tarım İşletmelerinin Dağılımı, 1950-1963..... 107
V.7 Seçilmiş Yıllarda "Büyük" Sınai İşletmelerin Yapısı..... 111
V.8 Seçilmiş Yıllarda Katkılı Ulusal Gelirin Sektörel Dağılımı ve Hizmet Alt Kesimleri..... 115
V.9 Dış Ticaret Verileri, 1946-1962..... 119
V.10 Sivil İşgücünün Sektörel Dağılımı, 1955-1960..... 127
V.11 Öğrenci Sayısında Gelişmeler... 133
VI.1 Kesimlere Göre Merkez Bankası Kredileri, 1962-1978..... 155
VI.2 Banka Kredilerinin Dağılımı, 1962-1978..... 159
VI.3 Kamu Maliyesi Göstergeleri, 1962-1978..... 165
VI.4 Plan Dönemlerine Göre Sermayenin Dış Kaynakları..... 170
VI.5 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'ndan Yararlanan Ortaklıkların Sektörel Dağılımı . 172
VI.6a Dış Borçlar, 1964-1980..... 175
VI.6b Dış Borç Göstergeleri, 1973-1979..... 177
VI.7a Planlarda Yatırım Oranları..... 181
VI.7b Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Gerçekleşme Durumu..... 182
VI.8 Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı..... 184
VIII.1a TCMB Analitik Bilançosu, 1980 Sonrası..... 229
VIII.1b TCMB Analitik Bilançosu: Oranlar..... 230
VIII.2a Başlıca Para Göstergeleri, 2007-2011..... 233
VIII.2b Parasal Göstergelerle İlgili Oranlar, 2007-2011..... 233
VIII.3 TL'nin Değeri, Enflasyon ve Faizler..... 237
VIII.4 Kimi Bankacılık ve İnternet Bankacılığı Verileri..... 245
VIII.5 Bankacılık Sektörünün Başlıca Göstergeleri, 2007-2011..... 248
VIII.6 Bankacılık Sektörü Finansal Sağlamlık Göstergeleri..... 249
IX.1a Kamu Kesimi Genel Dengesi, 2010..... 259
IX.1b Kimi Yıllarda Kamu Kesimi Genel Dengesi..... 260
IX.2 Konsolide Bütçe/Merkezi Hükümet Bütçesi, 2006-2011.... 262
IX.3 Karşılaştırmalı Vergi Yükü, Seçilmiş Yıllar..... 265
IX.4 Borçların Tarihsel Gelişimi, 1980-2011..... 270
IX.5 İşletmeci KİT Verileri, 2008-2010..... 282
IX.6 İşletmeci KİT Tarihsel Verileri, 1970-2010..... 283
IX.7 Yöntemlerine Göre Özelleştirme Uygulaması, 1985-2010..... 287
X.1 Uluslararası Ödemeler Dengesi, Seçilmiş Yıllar, 1975-2011..... 313
X.2 Başlıca Değişkenleriyle Dış Ticaret, Seçilmiş Yıllar..... 316
X.3 Dış Ticaretin Bileşiminin Yıllara Göre Değişimi..... 317

X.4 Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre Dış Ticaret, 2006-2010 318
XI.1 GSYH İçinde Sabit Sermaye Yatırımları, 1973-2011 323
XI.2 Yatırımların Sektörel Dağılımı, 2001-2010 328
XI.3 Yatırım Teşvik Belgelerinin ve Yatırımların Sektörlere Dağılımı, 1980-2009 333
XI.4a Yatırım Teşvik Belgelerinin ve Yatırımların Bölgesel Dağılımı, 1980-2009 337
XI.4b Yatırım Teşvik Belgelerinin ve Yatırımların Yeni Tanımlı Bölgesel Dağılımları, 2009..... 338
XI.5 İhracat Kredileri, 1996-2011 341
XI.6 Doğrudan Uluslararası Yatırım Girişlerinin Sektörlere Dağılımı, 2002-2011 344
XII.1a Toprağın Kullanımı, 1991 ve 2001 358
XII.1b "Esas İşi Tarımsal Faaliyet" Olan Kişilerin Durumu, 2010 360
XII.1c Tarım İşletmelerinin Ölçeği, 1980, 1991 ve 2001 362
XII.2 Başlıca Tarımsal Girdilerin Gelişimi, 2007-2011 366
XII.3 Başlıca Bitkisel Ürünlerin Fiziksel Üretimi, 1990-2011 369
XII.4 Seçilmiş Bitkisel Ürünlerde Verimlilik, 1990-2011..... 371
XII.5 İç Ticaret Oranları, 2006-2010 ... 375
XII.6a Devlet Alımları ve Ödemeleriyle Desteklenen Ürünler, 1995-2010 382
XII.6b Tarımı Destekleme Bütçesinin Dağılımı, 2006-2010 386
XIII.1 Beş Yıllık Dönem Ortalamaları ile İmalat Sanayisi Katma Değerinin GSYH İçindeki Payı, 1971-2010 396
XIII.2 Beş Yıllık Dönem Ortalamaları ile İmalat Sanayisinin Sabit Sermaye Yatırımlarından Aldığı Pay, 1971-2010 397
XIII.3 Beş Yıllık Dönem Ortalamaları ile Toplam İstihdam İçindeki Sanayi ve İmalat İstihdamı Payı, 1991-2010 397
XIII.4 İmalat Sanayisinin İşyeri Büyüklüğü, 2002..... 398
XIII.5 İmalat Sanayisi Ana İstatistikleri, 2005 ve 2008..... 400
XIII.6 Madencilik ve Taşocakçılığının Yapısı, 2005 ve 2008 402
XIII.7 Elektrik Enerjisi Üretiminin Kaynaklarına Göre Dağılımı, 1970-2010 404
XIII.8 Elektrik, Gaz, Su Üretim ve Dağıtımı, 2005 ve 2008 405
XIV.1 Hizmet Sektöründe Katma Değerin GSYH ve Yatırımların Toplam Yatırım İçindeki Payı, 1973-2011 412
XIV.2 Hizmet Sektörü Alt Kesimlerinin GSYH İçindeki Payı, 1973-2010, Seçilmiş Yıllar 413
XIV.3 Okullaşma Oranları, 2010-2011 416
XIV.4 Ulaştırma Hizmetleri, 1999 ve 2011 422
XIV.5 İletişim Hizmetleri, 1950-2010, Seçilmiş Yıllar 424
XIV.6 Konuta Yapılan Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi, 1980 Sonrası..... 425
XIV.7 Toptan ve Perakende Ticaret ve Otomobil, Motosiklet; Dayanıklı Ev Eşyalarının Onarımı, 2005 ve 2008..... 430
XV.1 Nüfusun Yapısı ve Yaş Bağımlılık Oranı, 2007-2011 442
XV.2 Nüfusun Yaş Kesitlerinin, Artış Hızının ve Kent-Kır Dağılımının Gelişimi, 1950-2010 443
XV.3 Okuryazarlık ve Cinsiyete Göre Nüfus, 1980-2011..... 445
XV.4 Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu, 2007-2011 452
XV.5 İşgücünün Eğitim Durumuna Göre Sektörel Dağılımı, 2000..... 457
XVI.1 İşteki Durum ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam, 2011 .. 462
XVI.2 Asgari Ücretin Gelişimi, 2007-2011 468
XVI.3a Ücret ve Maaş Gelişmeleri, 1998-2010 472
XVI.3b Net Ücretlerde Önceki Yıla Göre Reel DeğişimOranları, 1998-2010 473
XVI.4 Sosyal Güvenliğin Kapsadığı Nüfus, 2006-2010 476
XVI.5 TİS Yapan İşyerleri, 2007-2011 .. 483
XVI.6 Grev ve Lokavt Uygulamaları, 2007-2011 484
XVI.7 Kamu Kesimi Sendikacılığı, 2010..... 485
XVII.1 Kalkınma Planlarında Büyüme Hızı 493
XVII.2 Toplam ve Sektörlere Göre GSYH ve Büyüme Oranları, 1998-2011 497
XVII.3 Kişi Başına Gelir, 1998-2011 501
XVII.4a Çalışan Başına Katma Değer, 1998-2011 505
XVII.4b Çalışan ve Katma Değer Oranları, 1998-2011 506
XVII.5a Hanehalkının Beşli Ayrımının Başlıca Araştırmalara Göre Durumu 1963-2000 509
XVII.5b Kent ve Kır Ayrımına Göre Kişisel Gelir Dağılımı 509

XVII.6a İstihdamın İşlevsel Dağılımı/ Çalışanların Esas İşteki Durumlarına Göre Yıllık Ortalama İş Gelirleri, 2002-2009 513
XVII.6b Hanehalkı Bireylerinin Esas İşteki Durumlarına Göre Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri, 2008-2010 513
XVII.7 Bölgelerin Gelir ve Nüfus Payları, İstihdamın Sektörlere Dağılımı, Diğer İstihdam Verileri ve Gini Katsayıları, 2008 515
XVII.8 Gelir ve Yaşam Koşulları ile Tüketim Harcamalarına Göre Yoksulluk, 2009 516
XVII.9a Ekonominin Genel Dengesi, 1999-2010 520
XVII.9.b Genel Denge Büyüklüklerinin Değişimi, 1999-2010 520
XVII.10a ÜFE, 2007-2011 526
XVII.10b TÜFE, 2007-2011 526
XVIII.1 Türkiye ve Kimi Ülkelerde Kişi Başına Gelirin Tarihsel Gelişimi... 536
XVIII.2 Uluslararası Temel Göstergeler, 1980-2009 541
XVIII.3 Yatırım, Tasarruf, Faiz ve Enflasyon, 1972-2009 543
XVIII.4 İşgücünün Sektörel Dağılımı ve İşsizlik Oranları 545
XVIII.5a GSYH İçinde Kamu Harcamaları, Bütçe Açıkları ve Faiz Ödemeleri 547
XVIII.5b Kamu Harcamaları İçinde Sosyal Harcamalar 548
XVIII.6 Beşli Ayrıma Göre Gelir Dağılımı ve Gini Eşitsizlik Katsayıları 549
XVIII.7 Ülkeye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye/GSYH 550
XVIII.8 Rekabet Gücü Göstergeleri 552
XVIII.9a Kimi Ülkelerde Bilim ve Teknoloji Göstergeleri 553
XVIII.9b Kimi ülkelerde İşyeri AR-GE Göstergeleri 553
XVIII.10 İnsani Gelişme ve Cinsiyet Farklılıkları Endeks Göstergeleri 554

ÇİZİMLER

VI.1 Banka Kredilerinin Dağılımı, 1962-1978 160
VIII.1 Seçilmiş Parasal Büyüklüklerin GSYH'ye Oranları, 2000-2010 232
VIII.2 TL'nin Değeri, Enflasyon ve Faizler 237
VIII.3 Bankacılık Sektörünün Başlıca Göstergeleri 248
IX.1 Doğrudan-Dolaylı Ayrımıyla Vergi Gelirleri 260
IX.2 Kamu Gelirlerinin, Giderlerinin ve Açıklarının Ulusal Gelire Oranı, 1978-2011 263
IX.3 Ulusal Gelir İçinde Borçların Payları, 1980-2011 271
IX.4 Yöntemlerine Göre Özelleştirme Uygulaması 287
X.1 Uluslararası Ödemeler Dengesinin Alt Kalemleri,1984-2010 314
X.2 Cari İşlemler Dengesi, 1980-2011 316
XI.1 Yatırımların Yıllık Değişim Oranları, 1973-2011 324
XI.2 Toplam Yatırımların Sektörel Dağılımı, 2006-2010 329
XI.3 Teşvik Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı, 1998-2009 333
XI.4 Teşvik Alan Yatırımların Toplam Yatırımlar İçindeki Payı, 1998-2009 335
XI.5 Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi, 2000-2011 345
XII.1 Toplam Tarım ve İşlenen Alanlar, 1988-2009 359
XII.2 Seçilmiş Bitkisel Ürünlerde Verimlilik, 1990-2010 371
XII.3 İç Ticaret Fiyat Oranları, 1978-2010 376
XIII.1 İmalat Sanayisinin Katma Değeri ve İhracatının GSYH Oranları ve Yatırımlarının Toplam Yatırımlar İçindeki Payı, 1983-2010 399
XIV.1 Hizmet Sektöründe Katma Değerin GSYH ve Yatırımların Toplam Yatırımlar İçindeki Payı, 1973-2011 412
XIV.2 Yetişkin Nüfusun (25-64 Yaş) Eğitim Düzeyi, 2008 417
XV.1 Nüfusun Kent ve Kır Dağılımının 60 Yılı, 1950-2010 444
XV.2 Alt Sektörlerde Eğitim Düzeyine Göre İşgücü, 2000 458
XVI.1 Net Ücretlerde Önceki Yıla Göre Reel Değişim Oranları, 1998-2009 474
XVII.1 Toplam ve Sektörlere Göre GSYH ve Büyüme Oranlarının Değişimi, 1999-2011 498
XVII.2 Esas İş Gelirinin Cinsiyete Göre Dağılımı, 2008 514
XVII.3a Yıllık Fiyat Değişimleri, 1998-2011 527
XVII.3b TÜFE Değişim Oranları ve Enflasyon Hedef., 2002-2013 528
XVIII.1 Türkiye ve Kimi Ülkelerde Kişi Başına Gelirin Tarihsel Gelişimi... 537

KISALTMALAR

AB, (AET, AT) Avrupa Birliği (Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Toplulukları)
AER American Economic Review
ADNKS Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AHİM Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
APİ Açık Piyasa İşlemleri
AR-GE Araştırma-Geliştirme
ATM Otomatik Para Gişesi
BAĞ-KUR Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
BBYSP Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı
BDDK Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BTK Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
ÇEF Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar
ÇÖF Çiftçinin Ödediği Fiyatlar
DÇM Dövize Çevrilebilir Mevduat
DESİYAB Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası-Türkiye Kalkınma Bankası
DGD Doğrudan Gelir Desteği
DİE/TÜİK Devlet İstatistik Enstitüsü/Türkiye İstatistik Kurumu
DPT Devlet Planlama Teşkilatı
DYS Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
ECB Avrupa Birliği Merkez Bankası
EMS Avrupa Para Sistemi
EMU Avrupa Para Birliği
EPDK Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
EPU Avrupa Ödemeler Birliği
ERM Avrupa Para Değişim Oranı Mekanizması
EVDS Elektronik Veri Dağıtım Sistemi-TC Merkez Bankası
GAP Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GNS Genel Nüfus Sayımı
GSMH Gayrisafi Milli Hasıla/KUG-Katkılı Ulusal Üretim/Gelir
GSYH Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GTB Garantisiz Ticari Borçlar
GTS Genel Tarım Sayımı
HİA Hanehalkı İşgücü Anketleri
HDTM Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
IBRD/WB Dünya Bankası
ICP International Comparison Programme (UN)
IFC International Finance Corporation (Dünya Bankası)
ILO Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF Uluslararası Para Fonu
ISIC International Standard Industrial Classification (Uluslararası Standart Sanayi Kolları Sınıflandırılması)
İİBK/İŞKUR İş ve İşçi Bulma Kurumu
İKO İşgücüne Katılma Oranı
İMKB İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İSO İstanbul Sanayi Odası
İTO İç Ticaret Oranı, İstanbul Ticaret Odası
İÜİFD İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi
KDV Katma Değer Vergisi
KEİB Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
KİT Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKBG Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KP Kalkınma Planı, Beş Yıllık; genellikle I-birinci, II-ikinci… gibi ön eklerle kullanılır.
KÖY Kalkınma Öncelikli Yöreler
KUG/GSMH Katkılı Ulusal Gelir/Gayrisafi Milli Hasıla
MB, TCMB Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
ODTÜGD/METUSD Middle East Technical University, Studies in Development/Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi
OECD (OEEC) Organization for Economic Cooperation and Development/Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü
ÖTV Özel Tüketim Vergisi
SAGP Satın Alma Gücü Paritesi
SAN Ağır Sanayi Kuruluşu
SBF Siyasal Bilgiler Fakültesi Ankara– Üniversitesi
SDR/ÖÇH/Özel Çekme Hakları/Special Drawing Rights
SGK Sosyal Güvenlik Kurumu
SSK Sosyal Sigortalar Kurumu
SPK Sermaye Piyasası Kurulu
TAPDK Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu
TBB Türkiye Bankalar Birliği
TCES Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı
TCMB Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDB Toplam Dış Borç
TEFE/ÜFE Toptan Eşya Fiyatları Endeksi/Üretici Fiyatları Endeksi
TEK Türkiye Elektrik Kurumu
TİS Toplu İş Sözleşmesi
TİSK Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TİY Türkiye İstatistik Yıllığı (DİE/TÜİK)
TMO Toprak Mahsulleri Ofisi
TMMOB Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TOKİ Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TÜBİTAK Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu
TÜFE Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜSİAD Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNCTAD United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
ÜFE/TEFE Üretici Fiyatları Endeksi/Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
WB World Bank/Dünya Bankası
WTO/DTÖ World Trade Organization/Dünya Ticaret Örgütü
YDK Yüksek Denetleme Kurulu
YÖK Yükseköğretim Kurulu

I

Giriş

İlim kendin bilmektir.
Yunus EMRE

Elinizdeki çalışma, ekonomiyi bir bütün olarak ve tarihsel gelişme süreci içinde incelemeye yöneliktir. Var olan ekonomik yapıyı ortaya çıkaran etmenlerin ***nedensellik ilişkileri*** içinde sergilenmesi çalışmanın temel yaklaşımıdır. Bu süreçte verilerin herhangi bir kuramsal çerçeveye oturtulması yerine bütüncül-çözümleyici bir yaklaşım izlenmektedir. Çalışmada ***ekonomi*** sözcüğü, başka türlü nitelendirilmedikçe "Türkiye Ekonomisi" anlamında kullanılmaktadır.

Ekonomik yapının incelenmesinde kullanılacak yöntemin iki temel öğesi vardır. Birincisi, ekonominin toplumsal bir ilim olduğu gerçeğinden yola çıkarak ekonomik olguları toplumsal gelişmenin bütünü içinde ele almak, ikincisi de bunlar, bir kesit olarak değil, tarihsel gelişim süreçleri içinde çözümlemek.

Bir toplumsal bilim dalı olan ekonominin başlıca beş uğraş alanı vardır. Bunlar, çözümleme sırasıyla ***üretim, bölüşüm, değişim, tüketim ve yeniden üretim*** ya da ***büyüme ve gelişme*** süreçleridir. Bu genelleme, esas olarak, makro ya da bütüncül çözümlemeler için geçerliyse de, ekonomik birey ve firma açısından da söz konusudur. Sıralanan uğraş alanları, reel ya da fiziksel ekonomiye aittir; bunların, ***para*** ile anlatılmaları, başka bir deyişle ***fiyatlarının olması*** ortak bir noktada buluşmalarını sağlar.

Ekonomiyi ***harekete geçiren güç*** olarak sermaye alınmakla birlikte, toplumsal üretimin ve diğer ekonomik olguların niteliği ve düzeyi bir yönüyle mülkiyet yapısına, diğer yönüyle de işgücü ve sermayenin, niteliksel evrimine ve gelişmişlik düzeyine bağlıdır. İşgücü ve sermayenin gelişme düzeyi, gerçekte bunların üretim için nasıl bir araya geldiklerini de ilgilendirir ki bu da ***üretim teknolojisinin*** ve üretimin ***örgütlenmesinin*** bir göstergesidir. Ekonomik olguların bu tür bir bütünlük içinde ele alınmaları, bunların karşılıklı etkileşiminin çözümlenmesi ve bunlarla ilgili diğer iç ve dış gelişmeler ekonomik yapının açıklanmasında anahtar işlevi görür. Ülke içinde kurumsal ve yasal düzenlemeler, dışta Türkiye'yle ilişki içinde bulunan ülkelerdeki gelişmeler, ekonomik yapıya ve bunun evrimine etkileri açısından, değinilmesi gerekli ana konulardır.

Ekonomik yapının tarihsel gelişim süreci içinde çözümlenmesi gerektiği görüşü iki sorunu gündeme getirir. Sorunlardan biri, çözümlemede kullanılacak sayısal verilerdir. İkinci sorun da zaman içindeki değişimlerin niteliksel yönlerinin yakalanmasıdır.

Ekonomiyle ilgili sayısal veriler ya da ***istatistikler,*** kaçınılmaz olarak, çözümlemenin temelidir. Ekonomik istatistikleri üretmek esas olarak ***devletin görevidir***. Ancak, bilişim ve iletişimdeki gelişmelerle birlikte veri toplama tekniklerinin olağanüstü gelişmesine ve e-devlet uygulamasına geçilmesine karşın, ilgili bölümlerinde de belirtileceği gibi, ***ekonomik verilerin gelişmişlik düzeyi de ekonominin kendisi kadardır;*** daha fazla değil!

Önce, birçok alanda ve özellikle 1950 öncesine ilişkin veriler ya tümüyle yoktur ya da eksiktir. Sonra, özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda kamu kuruluşları, ***aynı konuda farklı veriler*** üretmişlerdir. Çok daha kötüsü, 1980'in hemen sonrasında hükümetin bir kısım istatistiklerin yayınlanmasını yasaklamış olması ve daha sonraki yıllarda da benzer otosansür uygulamalarının görülmesi; 2005'te Gini eşitsizlik katsayısının başına geldiği gibi, yayının kesintiye uğramasıdır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün adının Türkiye İstatistik Kurumu olarak değiştirilmesinden sonra bir taraftan AB'ye uyum anlayışıyla kimi yöntemsel iyileştirmeler yapılmış olmakla birlikte, pek çok yeni seri de eskisiyle karşılaştırılmayacak kadar farklıdır ve bu durum tarihsel çözümlemeleri güçleştirmektedir. Son olarak, sayısal verilerle ilgili bir başka önemli sorun, bunların kapsamı ve derlenişiyle ilgilidir. Sayısal veriler gelişmiş ekonomiler için oluşturulan yöntemlerle derlenmektedir. Bu konuda en iyi örneklerden biri "işsiz" tanımıdır. Ekonomi ders kitaplarındaki tanımıyla işsiz, "piyasada geçerli ücret karşılığı çalışmak istediği halde iş bulamayan" kimsedir. Oysa, işsizliğin yaygın ve iş bulma olanaklarının sınırlı olduğu Türkiye ve benzeri ülkelerde iş bulma umudu olmadığından açıkça iş aramayan ve bu nedenle de işsiz sayılmayan çok geniş bir kitlenin varlığı yadsınamaz. Bu nedenle gerçeği yansıtma dereceleri bu sınırlama içinde düşünülmelidir.

Çalışma, olanak ölçüsünde sayısal verilere dayalı olacaktır. Bununla birlikte, en son ve doğru verilerin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Gerçekte sayısal verilerin eksik ve fazlasıyla bir bütünlük içinde sergilenmesi bu alandaki boşlukların saptanmasına yardımcı olabilir (mi?).

Açıktır ki, ekonominin incelenmesi, salt sayısal verilerin sıralandığı bir istatistik bülteniyle gerçekleştirilemez. Ekonomik olguların açıklanmasında sayısal veriler niteliksel çözümlemeler için kanıt olabilirler, daha fazla değil. Bu nedenle olguların açıklanmasında yukarıda özetlenen yaklaşım çerçevesinde tutarlı bir nedensellik ilişkisinin kurulması zorunludur. Böyle bir ilişki kurulması başarılabildiğinde, birçok sayısal veri ya da sayısal eğilimler açıklık kazanır, bunların nedenleri belirlenir.

Ekonomik ve toplumsal gelişmenin nedensellik ilişkilerinin belirlenmesinde, ***sermaye birikiminin iç ve dış kaynakları*** ve bunların ***kullanım***

biçimi temel açıklayıcı değişken işlevi görür. Yeniden üretimin doğrultusu ve düzeyi, işgücü ve diğer kaynakların harekete geçirilmesi, yalnızca, sermaye kullanımı ekseninde saptanabilir. Bu varsayıma dayalı olarak çalışmada izlenen yaklaşım ya da temel ***yöntem,*** her alt konunun başlangıcında ilgili dönemin sermaye birikimi süreçlerini özetlemektir. Bu yaklaşımın bir yana bırakıldığı tek bölüm, kaçınılmaz olarak temel ilkelerin belirlenmesinin her şeyden öncelikli olduğu ***Kuruluş Yılları*** bölümüdür.

Burada yöntem konusunda bir uyarı yapılması gerekiyor. Kimi araştırmacılar, ekonominin çözümlenmesinde ekonometri modelleri kullanılmasını tek başına ölçüt olarak alıyor. Beş-on değişkenli bir matematiksel ilişkiden gidilerek ekonominin açıklanabileceği, politika önerileri üretilebileceği ve üstüne üstlük, sınıfsal ilişkilerin belirlenebileceği öne sürülüyor.

Gelişmiş biçimiyle ekonometri modelleri oldukça düzenli işleyen gelişmiş ekonomilerde belirli ekonomik değişkenlerin eğilimlerini açıklamada 1970'lere kadar yaygın kullanım alanı buldu. Ancak bunların, (a) çelişik bir tutumla sermaye konusuna değinmeden kapitalist ekonomiyi açıklamak istemeleri, (b)gelişmenin toplumsal yönlerini göz ardı etmeleri, geçerliliklerinin başlıca sınırlamalarıdır. Daha özelde ise, (c)bu tür modellerin, ekonomi dışı etmenlerin ekonomik karar mekanizmalarını çok sık etkilediği azgelişmiş ekonomilerde, gelişmiş ekonomilerde gösterdikleri bu çok sınırlı açıklayıcı özellikleri de yok olmaktadır. Türkiye ekonomisinin bütünüyle açıklanmasında, gelişmiş bir ekonomi için bilimkurgu bile olmayan model tuzağına düşülmemelidir. Buna karşılık, matematiksel modellerin, girdi-çıktı tablolarının yorumlanmasında ve kimi sektör çözümlemelerinde açıklayıcı özellikler taşıdıkları da göz ardı edilmemelidir.

Çalışmanın izlenmesini kolaylaştırmak amacıyla, dipnotu, çizelge gibi araçların kullanımı, olanak ölçüsünde sınırlı tutulmaktadır. Kitabın eski baskılarında, her bölümün sonunda "***Daha Fazla Bilgi İçin"*** başlığı altında, başvurulabilecek kaynaklar verilmekteydi. Bu konuda seçmeli davranılmamış, öğrencilere ve araştırıcılara yardımcı olmak amacıyla kapsam olabildiğince geniş tutulmaya çalışılmıştı. Ancak, çalışmanın ilk baskısında ***www*** (**w**orld **w**ide **w**eb) olanağı henüz doğmamıştı. Bu nedenle, bu baskıda "daha fazla bilgi için" başlığı altında yalnızca ana kaynaklara yer veriliyor. Kaynak kullanımında web'den yararlanılması öneriliyor.

Yer yer anımsatılmakla birlikte, bu çalışmada ekonomi kuramı yani teorisi üzerinde durulmuyor; giriş özelliğinde de olsa kuramın bilindiği varsayılıyor. Gelişmişlik konusundaki kavramsal tartışmalar bir yana, ekonominin açıklanmasında kullanılacak kuramsal çerçevenin, yalnızca ders kitaplarında yer alan egemen ekonomi kuramı olamayacağı açıktır. Doğum yerinde bile sürekli evrim geçirdiği halde yeterince açıklayıcı bulunmayan ve sürekli değişen egemen ekonomi kuramının, veri alınmakla birlik-

te, gelişmekte olan bir ekonominin tüm öğelerini açıklayıcı olması beklenemez. Kaldı ki bu kuramsal uyarlama ayrı bir tartışma konusudur.

Çalışma dört kısımdan oluşuyor.

Çalışmanın konusu ekonominin tarihi olmadığından Tarihsel Gelişme başlığını taşıyan Birinci Kısım'da konular, daha sonraki gelişmeleri ve bugünkü ekonomik yapıyı belirleme ölçütüne göre incelenmektedir. Bu açıdan bakılınca, çalışmanın tümünün tarihsel olduğu söylenebilir. Bu nedenle, ekonomik gelişmeyi belirleyen, üretim ve yeniden üretim süreçlerini oluşturan etmenlerin zaman içinde giderek genişleyen biçimde ele alınması yoluna gidilmektedir. Çözümleme, on yıllık ayrıma dayalı gibi görünüyorsa da, kesinlikle bu tür bir yaklaşımdan kaçınılmaktadır. Bir başka deyişle, ilgili dönemin belirleyici özelliği vurgulanmakla birlikte, bunun daha önceki gelişmelerin bir uzantısı olduğu gerçeği göz önünde tutulmaktadır. Bu süreçte, değişimi belirleyen etmenlerin saptanması önem kazanmaktadır. Her dönemin incelenmesinde önce, sermaye birikiminin iç ve dış kaynakları ile ekonominin bütününe ilişkin ekonomi politikaları ele alınmakta, bunu sektörel gelişmeler izlemektedir. Ek olarak işgücünün gelişimi ekseninde toplumsal gelişmeler, kurumsal ve yasal düzenlemeler, dış ekonomik ilişkiler ele alınmaktadır.

Belirtilen bu genel çerçeve, daha sonraki dönemin incelenmesinde de esas olarak izlenmektedir.

İkinci Kısım, 1980'de başlayan Ekonomi Politikasında Köklü Dönüşüm'e ve sonrasına ayrılmıştır. Bu kapsamda, ***ihracata dayalı ekonomik büyüme*** politikasının genel çizgileri banka para ve kamu maliyesi politikaları, ekonominin dış dünyası ve sermaye kaynaklarının kullanımı inceleniyor. Denilebilir ki, ekonominin makro değişkenlerinin altyapısı bu kısmın konusudur.

Ekonominin alt sektörlerinin gelişmesi, Üçüncü Kısım'da incelenmektedir. Bunlar tarım, sanayi ve hizmetler ayrımı içinde üç ana sektördür. Burada sektörlerin yapısı, sayısal verilerin yardımıyla irdelenmektedir.

Nüfus, işgücünün gelişmesi, çalışma yaşamı, ulusal gelir ve bölüşümün konuları gibi gelişmenin ***toplumsal yönleri*** ile ekonominin genel dengesi, genel fiyat eğilimleri Dördüncü Kısım'da incelenmektedir. Buradaki çözümlemelerin en önemli eksiği, sayısal verilerin göreli olarak yetersizliğidir.

Türkiye ekonomisi, küreselleşmeyle birlikte, 1990 sonrasında yeni bir düzleme taşınmış bulunuyor. Konunun önemi nedeniyle çalışmanın son bölümü, ekonominin, dünya ekonomisindeki yerine ve uzun dönemli gelişmenin temel dinamiklerinin irdelenmesine ayrılmıştır. Küreselleşmeyle birlikte, özellikle 2000'li yıllarda, ülkeler giderek artan sayıda ***uluslararası karşılaştırmalara*** konu olmaya başlamıştır. Bunlar arasında insani gelişme; kadın-erkek eşitliği; çevre duyarlılığı; piyasa yapısı, yolsuzluk, yoksulluk vb konularda, özellikle de Birleşmiş Milletler'in değişik alt birimle-

rince yapılan çalışmalar önem kazanmaktadır. Son bölümde uluslararası karşılaştırmalara, bir ölçüde de olsa yer verilmektedir.

Kısaca belirtilen bu genel çerçeveden de çıkarılabileceği gibi, ekonomi, tarihsel gelişimi içinde kaynaklar ve bunların üretim ve hizmet kesimlerinde kullanımı, bunun gelir, bölüşüm ve yeniden üretim süreçlerine yansıması ve kurumsal düzenlemeler sıralamasına göre incelenecektir. Ancak, bu sıralamanın tek yönlü ya da doğrusal olmadığı bilinmelidir. Karşılıklı etkileşim konusunda ekonominin pek çok deneyimi vardır.

Örneğin Osmanlı ıslahatının yani yenileşme girişimlerinin, Atatürk Devrimleri'nin, 14 Mayıs 1950'deki yönetim değişikliğinin, 1960 askeri darbesi sonrası yapılan 1961 Anayasası'nın getirdiği ekonomik ve sosyal hakların, yalnız birer ***sonuç*** değil, yeni sermaye birikimi süreçlerinin ***başlangıcı*** oldukları yadsınamaz. Aynı yargı, 1970'lerde ve özellikle 1980'lerde düşünce, örgütlenme, ekonomik ve siyasal hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması için de geçerlidir.

Yukarıda belirtilen yaklaşımın bir uzantısı olarak, ilgili bölümlerde özetlenen makroekonomi politikaları, ilke olarak, ***uygulanan*** politikalardır. Tarihsel olarak Koçi Bey Risalesi'yle başlayan Osmanlı'yı kurtarma önerileri süreci, cumhuriyetin ilk yıllarında da sürdürülmüştür. Çok partili siyasal yaşama geçilmesiyle ekonomi politikalarının, doğal olarak çeşitlendiği görülmektedir. Siyasi partiler gibi, sendikalar ve meslek odaları da kendi gözlükleriyle ekonomi politikası geliştirmişlerdir. Bunlar ilginç olmakla birlikte ayrı bir çalışma konusudur; bu çalışmada, kaçınılmaz olarak, yalnızca uygulanan politikalara yer verilmektedir.

Çalışmanın önemli sayılabilecek eksiği, ekonominin doğal kaynaklarını ayrıca ve ayrıntılı biçimde ele almamasıdır. Ülkenin coğrafi konumunun, topoğrafik yapısının, toprak kalitesinin, yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarının, ekonomik ve toplumsal gelişmeye etkisi olduğu açıktır. Ancak, bu çalışmada doğal kaynaklar ayrıca ele alınmıyor.

Biçimsel açıdan iki nokta daha var; her bölümün sonundaki ***BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar*** başlığı altında kimi konulara vurgu yapılıyor, bir de pek çok bölümde konuyla ilgili bir ***Bellek Kutusu*** yerleştirilmesi yoluna gidiliyor.

DAHA FAZLA BİLGİ İÇİN

Boratav, Korkut (2008) ***Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007,*** Ankara: İmge Yayınevi.

— (2010) ***Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye***, Ankara: Yordam Kitap.

Eğilmez, Mahfi ve Ercan Kumcu (2011) ***Ekonomi Politikası***, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cillov, Haluk (1972) ***Türkiye Ekonomisi,*** İstanbul İktisat Fakültesi.

Hatiboğlu, Zeyyat (1979) ***İktisat İlmi ve Türkiye İktisadı,*** İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası.

Kazgan, Gülten (2002) ***Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi***, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Öniş, Ziya (1998) ***State and the Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective***, İstanbul: Bozğaziçi University Press.

Sarç, Ömer Celâl (1949) ***Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları***, İstanbul: İ. Akgün Matbaası.

BAK-Başlıca Açıklayıcı Kavramlar

- **Ekonomik yapı çözümlemelerinin ana değişkenleri**

BİRİNCİ KISIM

Tarihsel Gelişme

II. OSMANLI'DAN KALAN
III. KURULUŞ YILLARI
IV. DEVLETÇİLİK VE SONRASI
V. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM HIZ KAZANIYOR
VI. PLANLI GELİŞMENİN DAYANAKLARI

II

Osmanlı'dan Kalan

Düşmek, etrafı görmemektendir.
Tevfik FİKRET

A. GİRİŞ

Ekonominin bugünkü yapısı ve sorunları, tarihsel gelişme süreci içinde açıklanabilir. Ekonomik gelişmeyi belirleyen iç ve dış etmenlerin saptanması, bunların zaman içinde evrimi, temel yöntem olarak benimsendiğinde, çözümlemeye, Osmanlı ekonomisiyle başlamak gerekmektedir.

Cumhuriyet dönemindeki ekonomik gelişme, imparatorluktan devralınan bir yapı üzerinde oluşmuştur ve onun bir uzantısıdır. Bu durum, yalnızca üretim yapısı için değil, ekonomik gelişmenin diğer öğeleri için de geçerlidir. Bu nedenle bu bölümde, Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısının son dönemlerine kısaca değinilecektir.

Osmanlı'da üretim çok büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Sanayi gelişememiş, buna karşılık özellikle ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi hizmet kesimleri imparatorluğun son 50-60 yılında önemli sermaye birikimine konu olmuştur. Ancak, bu kesimler çok büyük ölçüde azınlık ve yabancı sermaye egemenliğindedir.

"Etkin ve ileri" sayılan Osmanlı yapısının, sanayileşme yönünde dönüşüm sağlayamaması, kapitalist yoldan gelişememesi, değişik iç ve dış etmenlere bağlanmaktadır. Bunların göreli önemlerinin belirlenmesi yerine, kısaca sıralanmaları, bu çalışma için bir zorunluluktur.

XVI. yüzyılın sonlarında imparatorluk yeni toprak kazanımının sonuna gelmiş ve bu yoldan sağlanan gelirler kesilmiştir. Bununla eşanlı olarak dünya ticareti Akdeniz limanlarının dışına kaymıştır. Yeni Dünya'dan gelen altın ve gümüş miktarının artması sonucu para-fiyat dengesi sarsılmıştır. Bu sırada İngiltere'de başlayan yeni üretim biçimi ve teknolojik gelişme karşısında Osmanlı'nın pazarını yabancı sınai ürünlere, "dışa" açması, var olan sanayiyi yıkıma sürüklemiştir. Neredeyse süreklilik kazanan savaşlar, merkezi yönetimin elinde toplanan tarımsal artığın yeniden üretime dönüşmesine olanak vermemektedir. Ayrıca Osmanlı'da bu

dönüşümü sağlayacak yeni örgütlenme süreci ortaya çıkmamakta, değişik etnik gruplardan oluşan toplumsal yapı bir anlamda ekonomik işbölümüne dayanmaktadır: Tarımsal üretimde Türkler, sanayi ve hizmetlerde azınlık ve yabancılar egemen çoğunluktadır. İmparatorluğun değişik etnik grupları siyasal bağımsızlık istemektedir ve bu girişimler dönemin büyük devletlerince açıktan desteklenmektedir. Dönemin büyük devletlerinin tersine Osmanlı, sermaye birikimi için değil, varlığını sürdürmek için, sürekli savaşmak durumundadır. Sonuçta, bu savaşları kazansa da kaybetse de, kaybetmektedir.

Osmanlı iktisadi sistemi, XIX. yüzyıla kadar tüketicinin ihtiyaçlarına, devletin her türlü harcamasını sağlayan bütçeye ve toplumun ve ekonominin dinamiklerini kontrol eden geleneklere odaklanan üç ayaklı bir organik yapıyla hayat bulmuştur (Genç, 2009). Sonrasında, Osmanlı Devleti, tıkanan iktisadi sistemi için devlet eliyle kimi çözüm arayışlarına da girmiştir. Ancak, 1838 Balta Limanı anlaşmasının açtığı yolda loncaların gücünün gerilemesi, özel mülkiyetin yaygınlaşması ve ithalat yerine yerli üretim düşüncesinin güçlenmesi, Osmanlı'nın bu arayış sürecinde sanayileşmeye yöneldiğinin ilk işaretleridir (İnalcık ve Quataert, 2004). XIX. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik koşulların da katkısıyla güçlenen sanayi hareketi, ulusal bir karaktere bürünür ve XX. yüzyılın başında İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara gelmesiyle de ekonomi politikası anlamında uygulanma olanağı bulur.

Osmanlı'nın son 50-60 yılında ***sermaye kaynaklarının*** ilginç bir görünümü vardır; hükümet, kamu maliyesini, dış ticareti ve para sunumunu denetleme yetkilerinden bile yoksundur. Kamu gelirlerinin giderleri karşılamaması sonucu, ağır koşullarla dış borçlanmaya gidilmektedir. Tarımsal ürün fazlası sanayiye aktarılamazken, sanayi ve hizmet kesimlerini ellerinde bulunduranlar kârlarını yeniden üretimde kullanmamaktadır. Bu olguda o dönemin uluslararası sermayesinin niteliği ve Osmanlı'ya ***güvensizlik*** etkili olmuştur, denilebilir. Türdeş olmayan toplumsal-ekonomik yapı, bir yandan kitle üretimine dayanan yabancı sınai malların pazarı durumuna gelmiş, diğer yandan da Batı Anadolu tarımı ile tüm hizmet kesimlerini yabancı sermayeye açmıştır. Bu ekonomik ve toplumsal yapı, makroekonomi politikalarının ülke içinde oluşturulmasına olanak vermemektedir.

İmparatorluk, ekonomiyi tümüyle düzenleyecek ***maliye politikası*** araçlarından yoksundur. Azınlık ve yabancılara tanınan ayrıcalıklar kamu gelirlerinin çok büyük ölçüde tarımdan sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Örneğin kamu gelirlerinin 1909-1910'da yaklaşık yüzde 40'ı aşar ve hayvan (ağnam) vergilerinden oluşmaktadır. Ek olarak arazi, bina, tütün, ipek ve tuz gibi mallardan alınan vergiler de dikkate alınırsa, kamu gelirlerinin yarısından fazlasının kırsal kesimden sağlandığı sonucuna varılır. Buna karşılık kırsal kesime yapılan kamu yatırımı çok azdır. Diğer yönden, tüm yabancılar, azınlık grupları (askerlik bedeli olan ve 1909'dan

sonra kaldırılan cizye dışında) vergi vermemektedir. Ayrıca tüccar, sanayici grupları, serbest meslek sahipleri ve imparatorluğun son yıllarına kadar İstanbul halkı vergi vermemektedir.

Bu yapısıyla Osmanlı vergi düzeni, fizyokratların tek vergi önermesi gibi, yalnızca tarımsal artığı vergileyen bir nitelik taşımaktadır. Geleneksel Osmanlı yönetiminin bir uzantısı olan bu uygulamanın Fransa'dan alındığını gösteren bir kayıt, bildiğimiz kadarıyla yoktur. Kaldı ki Fizyokratların önerilerinin arkasında bu fazlanın sanayiye aktarılması yatar. Osmanlı'da bu tür bir aktarma süreci gerçekleşmemiştir. Osmanlı toplumsal-ekonomik düzeni, vergilerin, ne kaynağı olduğu tarımda ne de sanayide, yeniden üretim için kullanılmasına olanak vermiştir. Bu konudaki yeniden düzenleme girişimleri de etkisiz kalmıştır. Osmanlı'da toplam vergi yükü ağır sayılmasa da bunun çok eşitsiz dağıldığı açıktır. Kaldı ki, tarımdan alınan vergilerin de, katkılı (gayrisafi) üretim değerleri üzerinden (masraflar çıkarılmadan) alınması sonucu, üretim üzerine etkisi olumsuzdur.

Osmanlı'nın ***para piyasası*** ve dolayısıyla para politikası da merkezi denetim dışında kalan bir özellik taşır. Para düzeni, değişik madeni paralar ve Osmanlı Bankası'nın çıkardığı banknotlara dayanmaktadır. Bununla birlikte, birçok yabancı para da kullanılmaktadır. Ancak, para birimi farklılıkları, madeni paraların eritilerek yenilerinin çıkarılmasına neden olmuş, ayrıca para üzerinde spekülasyona yol açmıştır. Osmanlı Bankası ile banknot çıkarımı iç ve dış piyasa koşullarına göre düzenlenmiş ve I. Dünya Savaşı sırasında da hükümet banknot çıkarma yetkisini üzerine almıştır. Böylece, banknot miktarı, yaklaşık 1,5 milyondan 160 milyon dolayına çıkmıştır (İnalcık ve Quataert, 2004). Ancak, bu uygulama yalnız enflasyonu körüklemekle kalmamış, altın lirayı da kullanımdan kaldırmıştır; Gresham Yasası geçerli olmuş kötü para iyi parayı kovmuştur.

Osmanlı'da ***sermayenin dış kaynakları*** önemli ve belirleyicidir. Bunlar, dış borçlar ve yabancı sermayedir. Dış borçlar da özel kaynaklardan sağlandığından, dış sermayenin kaynak farkı yoktur.

Osmanlı dış borçları ülkenin kaynaklarını yabancılara aktarmanın bir aracı niteliği taşımış, alınan borçlar yeniden üretimde kullanılamamıştır. Daha çok dış borçların tekrar ödenmesi gibi cari giderlerde kullanılan dış borçlar, bir yandan birikimli olarak artmış, diğer yandan da kamu gelirlerinin önemli bir kısmına yabancıların doğrudan el koymasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin ödeme olanağının kalmadığını bildirmesi üzerine öncelikle iç borçların ödenmesi için kurulan Rüsum-u Sitte (altı vergi) İdaresi, 1879-1882 yılları arasında çalışmıştır. Ancak, dışarıdan gelen baskılara dayanamayan Osmanlı Hükümeti, tebaasının egemenliğinde olan bu kurumu kapatıp yerine 1881'de Muharrem Kararnamesi'yle kurulan ve yabancı ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan Düyun-u Umumiye İdaresi'ne, dış borç anapara ve faizlerini karşılaması amacıyla bazı vergi gelirlerine el koyması için izin vermiştir.

Osmanlı dış borçları, Düyun-u Umumiye İdaresi öncesi ortalama yüzde 46 komisyon oranıyla 238,6 milyon Osmanlı Lirasıdır. Bu borçlanmanın sadece 129,8 milyon Osmanlı Lirası net olarak ele geçer ve geri kalanı diğer masraflar kalemi altında borç verenler ve aracılar tarafından komisyon olarak alıkonulur. Düyun-u Umumiye İdaresi ile birlikte Osmanlı dış borçları önceki döneme göre azalır ve ele geçen net miktar da toplam borcun yüzde 65'ine yükselir. Ayrıca, Osmanlı dış borçlarına karşılık ödenecek faiz oranlarında da belirgin düşüşler gözlenir. Tablo II.1'den de anlaşılacağı gibi toplam dış borçların önemli bir bölümü komisyon ve diğer masraflara ayrılmaktadır.

Tablo II.1 Osmanlı Dış Borçları, 1854-1914
(Milyon Osmanlı Lirası)

Dönemler	Borçlanılan Toplam	Ele Geçen Net	Komisyon Oranı	Ortalama Faiz Oranı
1854-1877	238,6	129,8	46	6,6
1878-1914	140,5	91,4	35	4,8

Kaynak: Sağlam, M. Hakan, s. 3-27; 136-156.

Sermayenin ikinci dış kaynağı ***yabancı sermaye*** yatırımlarıdır. Eldeki verilere göre, yabancı sermaye, çok büyük ölçüde bankacılık ve sigortacılık ve ticaret gibi hizmet kesimleri ile ulaştırma, yani demiryolları ve elektrik ve su gibi altyapı alanlarında yoğunlaşmıştır (Tablo II.2). Yabancı sermayenin adı geçen sektörleri seçmesinin nedenleri arasında, bu sektörlerde kısa dönem kârlarının yüksekliği kadar yabancı sermayenin kendi niteliği de sayılabilir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkelere daha çok bu alanlarda gittiği görülmektedir. Özetle o yıllarda yabancı sermaye gelişmekte olan ülkelerde sanayi üretimine yönelmemektedir. Kaldı ki o yıllar dayanıklı tüketim ürünleri sanayilerinin doğum yıllarıdır ve kendi iç pazarlarının gereksinmelerinin karşılanması, doğal olarak, önceliklidir.

Birinci Dünya Savaşı başladığında yabancı sermayenin kaynak ülkelerine göre dağılımı, Osmanlı'nın dış ekonomik ilişkileri konusunda bir fikir verebilir. Yabancı sermayenin yüzde 54 dolayında bir bölümü Fransız, yüzde 33 gibi bir bölümü Alman ve yüzde 14 dolayında bir bölümü de İngiliz kökenlidir. Kalanı ise Belçika, ABD gibi ülkelerdendir. Dış borçların ülke kökenleri oldukça farklıdır: Yüzde 49'u Fransız, yüzde 20'si Alman, yüzde 7'si İngiliz ve yüzde 24'ü diğerleri.

Yabancı sermaye yatırımlarının çok büyük bir bölümü (yüzde 68 gibi bir kısmı), demiryollarına yapılmıştır. Bunun da yaklaşık yüzde 63'ünün şimdiki sınırlar içinde kaldığı anlaşılıyor. Demiryolu yapımının o dönemde ekonomik gelişmenin bir göstergesi sayıldığı göz önünde tutulursa, Osmanlı'nın bu alanda belli bir çabaya girdiği sonucuna varı-

Tablo II.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye Yatırımları

(Bin Osmanlı Lirası Olarak)

Yatırımlar	Tutarı 1	Yıllık Net Getirisi 2	Getiri Oranı (Yüzde) 2/1
Demiryolları	53 310	1 040	1,95
Elektrik, Tramvay, Su	5 700	170	2,98
Liman ve Rıhtım	4 710	160	3,40
Sanayi (Reji dahil)	6 500	560	8,61
Ticaret	2 660	–	–
Madenler	3 580	230	6,42
Banka ve Sigorta	8 200	890	10,85
Devletin ödediği demiryolu km güvencesi	–	420	–
Toplam	84 660	3 370	3,98
Devlet Borçları (Dış)	149 480	13 000	8,70
Genel Toplam	234 140	16 370	6,99

Açıklama: Veriler I. Dünya Savaşı öncesine aittir.

Kaynak: Yerasimos, S., *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye,* c. 2, İstanbul: Gözlem, 1975, s. 949.

labilir. Ancak bu süreci besleyecek üretim dönüşümü sağlanamamıştır. Demiryollarından sonra gelen ikinci önemli alan bankacılık ve sigortacılıktır. Bu durum Osmanlı'da para ticaretinin çok kârlı olduğunu, ek olarak da sermayenin "güvence" aradığını gösterir.

Yabancı sermaye yatırımlarının yıllık net getirisinin sektörel dağılımı ilginç ipuçları vermektedir. Getiri oranı bankacılık ve sigortacılıkta yüzde 10'dan fazladır ve bunu yüzde 8,7'yle devlet borçları izlemektedir. Kısaca Osmanlı Devleti'ne borç verme yabancılar için en kârlı yatırım alanlarından biridir. Yabancı sermayenin yıllık getirisi, ayrıca, ülke dışına kaynak aktarılmasının da bir göstergesidir. Nitekim yabancı sermaye yatırımları ve devlet borçları karşılığı olarak ödenen miktar yılda 16 milyon Osmanlı Lirasından fazladır. Buna 8 milyon dolayındaki dış ticaret açığının eklenmesiyle 24-25 milyon Osmanlı Lirasına ulaşılır. Aynı yıllarda Osmanlı toplam yurtiçi ulusal gelirinin 203,69 milyon Osmanlı Lirası olduğu düşünülürse, bunun yüzde 12'si gibi bir bölümünün yurtdışına aktarıldığı sonucuna varılır.

Kısaca özetlenen sermaye kaynakları ve bunların kullanımı, Osmanlı'da belirli bir ekonomik gelişme politikasının düzenlenemeyeceğini gösterir. Bu sonuç alt sektörlerin incelenmesiyle daha da açıklık kazanacaktır. Ancak bu yargı, Osmanlı'da ekonomiyi bütünüyle yeniden düzenleme ya da ekonomik gelişme politikası oluşturma doğrultusunda çaba harcanmadığı anlamına gelmez. Özellikle imparatorluğun son on yılın-

da bir ulusal sermaye birikimi çabasına girildiği görülüyor (Toprak, 1982). Burada vurgulanmak istenen, sermaye mülkiyetinin ve sermayenin kullanımının bir ekonomik gelişme politikası oluşturmaya uygun olmadığıdır. Bir başka deyişle Osmanlı yönetimi ile sermaye birikiminin kaynakları arasında uyuşmazlık vardır. Bu uyuşmazlığı, yabancı sermayeye ve onunla işbirliği içine giren yerli sermayeye sağlanan ayrıcalık ve güvenceler de gidememiştir.

Osmanlı ekonomisinin göreli olarak en gelişmiş kesimi olan hizmetlerde egemen olan yabancı sermaye, çıkış ülkesinin ekonomik konumuna uygun bir işbölümü yapmıştır: Ticaret kesiminde İngiliz, borç verme ve para işlemlerinde Fransız ve demiryollarında Alman sermayesinin göreli üstünlüğü. Yabancı sermaye doğal olarak, ekonomik yönden görece gelişmiş olan, belirli bir sermaye birikimine sahip azınlık gruplarıyla işbirliği içindedir.

B. TARIMA DAYALI ÜRETİM YAPISI

Osmanlı İmparatorluğu'nda üretimin esas olarak tarıma dayalı olması, toprak mülkiyetini ve bunun evrimi konusunu öne çıkarır.

Osmanlı toprak düzeni, uzantısı olduğu eski uygarlıkların karmaşık ve ilginç bir bileşimidir. İmparatorluğun geniş yayılma alanında farklı nitelikler göstermekle birlikte tarım için kullanılan toprağın mülkiyeti, önceleri, kural olarak devlete aittir (miri arazi). Dirlik ya da tımar düzenlemesiyle arazi, yıllık gelirine göre has, zeamet ve tımar olarak ayrılır ve kullanımı, başlıca işlevleri vergi toplamak ve asker sağlamak olan kamu görevlilerine bırakılırdı. Bu süreç Osmanlı üretim yapısında devleti belirleyici bir öğe durumuna getiriyordu.

Osmanlı mülkiyet yapısının bu nitelikleriyle merkezi "feodalite" mi yoksa "Asya tipi üretim biçimi" mi olduğu, Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş ve "Doğu'nun" geri kalması bağlamında tartışmalıdır. Burada bu tartışmalara değinilmeyecektir. Üretimi denetleyen ve artık ürüne el koyma yetkisine sahip olan devlet tümüyle ekonomik yaşamı da biçimlendirme olanağına sahipti. Osmanlı tımar düzeni devlet ile tüm ekonomik faaliyetleri bütünleştiren dikey bir örgütlenme biçimidir.

Daha önce kısaca belirtilen nedenler, Osmanlı düzeninin giderek etkinliğini yitirmesine yol açınca, tarımsal mülkiyet yapısı da değişikliğe uğradı. Merkezi yönetim, gelirlerini artırmak için, miri toprakları ya doğrudan satışa çıkarmak ya da bunların üzerinden vergi toplama işini özel vergi toplayıcılarına (mültezim) bırakmak gibi yöntemlere başvurmak zorunda kaldı. İltizam usulü denilen bu uygulamanın, toprak mülkiyetinin özelleşmesi yönünde çok önemli bir adım olduğu söylenebilir. Mültezimlerle birlikte merkezi hükümetin sivil-asker görevlileri özellikle merkezin gücünü ve etkinliğini yitirmesiyle, önce miri nitelikte olan topraklar üzerin-

Tablo II.3 Osmanlı Toprak Dağılımı, 1913

	Aile Sayısı (Bin)	Çiftçi Ailelerin Dağılımı (Yüzde)	Toprak Dağılımı (Yüzde)
Derebeyi	10	1	39
Toprak ağası	40	4	26
Orta ve az topraklı köylü	870	87	35
Topraksız köylü	80	8	–
Toplam	1000	100	100

Açıklama: Aile başına ortalama 5-6 kişi bulunduğu varsayılırsa, verilerden toplam köylü nüfusun 5-6 milyon olduğu gibi bir sonuç çıkmaktadır. Bu sonuç toplam nüfusun 15-16 milyon tahmin edildiği ve bunun en az yüzde 80'inin köylü olduğu düşünülürse, gerçeği yansıtmamaktadır. Sayıların nasıl elde edildiği ve bölgesel kapsamı ise bilinmemektedir.

Kaynak: DİE, *1973*, s. 24.

de fiili bir özel mülkiyet oluşturdular. Nitekim, 1858 tarihli Toprak Yasası (Kanunname-i Arazi) ilke olarak özel mülkiyeti benimsiyordu.

Toprak mülkiyetinde özelleşmeyi hızlandıran bir başka etmen, ekonominin yabancı sınai ürünlere ve sermayeye açılması sonucu özellikle Batı Anadolu'da pazar için üretimin giderek yaygınlaşmasıdır. Tütün, pamuk gibi sınai bitkilerin üretiminin yaygınlaşması, merkezi yönetimin etkisiz olduğu bir dönemde toprağın özel mülkiyete geçişini hızlandırmıştır, denilebilir.

Osmanlı'da toprak mülkiyetinin dağılımıyla ilgili veriler yok denecek düzeydedir. Güvenilirliği kuşkulu da olsa Tablo II.3 bu konuda bir fikir verebilir. Tablodan toprak mülkiyeti dağılımının büyük ölçüde eşitsiz olduğu sonucu çıkmaktadır.

Osmanlı döneminde ayrıca, özellikle dış pazar için üretilen pamuk, tütün gibi sınai hammaddelerin üretiminde dönemine göre ileri sayılabilecek yeni tekniklerin (örneğin buharlı pulluk) kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tarımsal kredi alanında, 1863'te kredi kooperatifleri oluşturulması ve bunun 1888'de Ziraat Bankası'na dönüştürülmesi sınırlı oranda da olsa, önemli katkılarda bulunmuştur. Ek olarak hükümetin, Konya ovasının sulanması, tarım tekniği okulları açılması ve örnek çiftlikler kurulması gibi girişimlerle tarımsal gelişmeye önem verdiği anlaşılmaktadır.

C. TARIM DIŞI SEKTÖRLER

1. Genel

İmparatorluğun, özellikle Tanzimat sonrası döneminde, ekonominin alt sektörleri, dengesiz ve birbiriyle bağıntısız bir gelişme gösterdi. El sanatları ve küçük ölçekli üretim biçimindeki sanayi, ülkenin dışalım mallarına açılması sonucu, gelişmesi bir yana, yıkıma uğradı. Buna karşılık, ticaret, bankacılık-sigortacılık ve bir ölçüde de madencilik ve enerji alt sektörle-

ri yabancı sermayenin de önemli katkılarıyla hızla geliştiler. Aynı üretim genişlemesi süreci, dış pazar için üretim yapan tarım ürünleri için de geçerlidir. Sermaye birikimi ve yerli üretim, yabancı sermaye yatırımlarına bağlı olarak, bu alt sektörlerde aşırı sayılabilecek bir dengesiz gelişme sürecine girdi.

2. Madencilik

Osmanlı döneminde, madenciliğin azınlık ve yabancı sermayenin girişimleri sonucu önemli gelişmeler gösterdiği anlaşılmaktadır. Taşkömürü bir tarafa bırakılırsa, maden üretiminin daha çok dışsatım için yapıldığı söylenebilir. Maden üretimiyle ilgili düzenli veriler bulunmamaktadır.

Bununla birlikte üretimin sermaye mülkiyetine göre dağılımı (Tablo II.4) madencilik alanındaki gelişmeler konusunda önemli bilgiler vermektedir. Buna göre toplam üretimin çoğunluğu yabancı ve azınlık sermayesinin elindedir. Maden üretiminde yerli sermayenin payı giderek azalmıştır. Bir başka deyişle hükümetin Türkleri destekleme politikası üretime yansımamış, başarılı olamamıştır.

Tablo II.4 Seçilmiş Yıllarda Osmanlı Maden Üretiminin Mülkiyet Dağılımı

(Madenkömürü dışında; parasal değere göre; yüzde)

	Türk	Azınlık	Yabancı	Toplam
1902	43	7	50	100
1905	33	2	65	100
1907	38	2	60	100
1909	23	5	72	100
1911	20	5	75	100

Kaynak: Ökçün, G. "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları", *Abadan'a Armağan* içinde Ankara: SBF, 1969, s. 803-892.

Yabancı sermayenin madencilik kesimine akını üzerine, Osmanlı'nın son yarım asırlık döneminde bir dizi maden yasası çıkarıldı. Ancak bunların çoğu, yabancı sermayenin isteklerini karşılamaktan uzaktı. Bununla birlikte 1880'lerden sonra yatırımlar ve üretim arttı. Uzun görüşmelerden sonra yabancı sermayenin isteklerine daha uygun bir yasa 1906'da çıkarıldı. Bu düzenleme sonucu maden üretimi arttıysa da bundan yararlanan daha çok yabancı sermaye oldu (Issawi, 273).

Özetle söylemek gerekirse, Osmanlı döneminin sonlarında madencilik üretimi önemli ölçüde artmıştır. Madencilik alanında, daha çok yabancı ve azınlık sermayesi egemendir. Osmanlı yönetiminin madencilik konusunda getirdiği yeniden düzenlemeler, sürekli olarak yabancı sermayenin yararına olmuştur. Hükümetin yerli sermayeyi destekleme, maden

gelirlerini vergileme ve maden dışsatımını sınırlama doğrultusundaki girişimleri genel olarak başarısız kalmıştır.

3. Gelişemeyen İmalat Sanayisi

Sanayi sözcüğü hammaddelerin işlenerek yeni nesnelerin yapımı (imalat) anlamına gelirse de kimi istatistik sınıflandırmalarında buna ek olarak madencilik ve enerji ve su alt sektörlerini içerecek biçimde kullanılmaktadır. İmalat sanayisi anlamında Osmanlı'da sanayinin gelişemediği bilinmektedir. Aslında, sanayileşmede ileri bir düzeye ulaşılması ekonomik gelişmeyle eşanlamlı sayıldığından, tek başına bu durum, Osmanlı'nın ekonomik azgelişmişliğini açıklamaya yeterlidir. Bir başka deyişle Osmanlı'nın ekonomik yönden gelişememesini sanayileşme sürecine bağlı olarak açıklama olanağı vardır. Sorun bu durumda sanayileşmenin neden başarılamadığına indirgenebilir.

Başta İngiltere olmak üzere, Avrupa'da kapitalist sanayileşmenin başladığı yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayinin genellikle küçük ölçekli üretim birimlerinden oluştuğu, yakın pazar için üretimde bulunduğu ve hemen tümüyle tüketim malları üreten bir nitelik taşıdığı bilinmektedir. Kırsal kesimde, tarımsal üretim için gerekli araç ve gereçlerin yapımı, el tezgâhı biçimi dokuma, değirmencilik gibi alanlarda görülen sınai üretim, kent ve kasabalarda öncelikle dokumacılık ve giyim, gıda, madeni ev eşyası ve yapı gereçleri gibi alanlarda yoğunlaşıyordu. Kent ve kasabalarda sınai üretimin nicelik ve nitelik yönünden denetimi önceleri lonca biçimi bir örgütlenmeyle sağlanmaktaydı.

Lonca biçimi örgütlenme, esnafın (sınıfların), sınai üretim ile ticari faaliyetlerini birleştiren özelliğini yansıtır. Daha çok yerel gereksinmeler için üretime yönelik olan bu sınai yapı Osmanlı pazarının kapitülasyonlar ve liberal dış ticaret anlaşmalarıyla, Batı'da gelişen kitle üretimine açılması sonucu büyük bir çöküntü geçirdi, yıkıma uğradı. Bu çöküşü hızlandıran en önemli etmen, Tanzimat Fermanı'ndan bir yıl önce imzalanan Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması'dır. Anlaşma, İngiliz sermayesine tanıdığı diğer ayrıcalıklar yanında, İngiliz sınai ürünlerinin yüzde 5 dolayında bir gümrük vergisiyle dışalımına olanak veriyordu. Aynı kolaylık kısa süre içinde diğer ülkelere de tanındı. Oysa aynı yıllarda Osmanlı ülkesi içinde bir ilden diğerine sınai ürün satışı yüzde 8 oranında bir iç gümrük vergisi ödemeyi gerektiriyordu. Kısaca, iç pazarı sınırlı ve biraz sonra değinileceği gibi üretim teknolojisi ilkel olan Osmanlı sanayisi, yabancı mallar karşısında korumasız ve güçsüz kaldı. Yabancı sınai ürünlerin Osmanlı iç pazarına serbestçe girişiyle yerli üretimin gerilemesi sonucu, esnaf örgütleri ve gedikler dağıtıldı. Yabancıların Osmanlı hükümetlerini bu örgütlerin dağıtılması konusunda baskı altında tutmalarının gerekçesi ilginçtir: esnaf örgütlerinin birer tekel oluşturdukları ve bunun serbest ticaret ilkesine ters düştüğü. Dolayısıyla, serbest ticaretin ya da daha doğru deyimiyle rekabetin üstünlüğü İngiliz tekellerince Osmanlı'ya benimsetili-

yordu. Bu gelişmeler sonunda işyerleri kapatıldı, üretim düştü ve işsizlik arttı. İmparatorlukta yeniden düzenleme (bir başka deyimiyle çağdaşlaşma ya da Batılılaşma) girişimleriyle yerli sanayinin belirtilen süreçle yıkıma uğraması aynı yıllara rastlar. Bu ikili gelişmenin, toplumun geniş kesimlerinin çağdaşlaşma sürecine yabancılaşması sonucunu verdiği yadsınamaz bir gerçektir.

Burada bir parantez gerekiyor. Ekonomi kuramında "dış ticarette serbesti" anlayışının bir yansıması olan ve D. Ricardo'nun "karşılaştırmalı üstünlükler" teorisine dayanan bu yaklaşımın, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere uluslararası finans örgütlerince benimsetilmeye çalışıldığı görülür. Bu konuda sayılı iktisatçılardan Joan Robinson şöyle diyor:

"Klasiklerin serbest ticaret anlayışının ve günümüz ders kitaplarında buna dayandırılan görüşlerin en yanıltıcı özelliği tümüyle durağan olmalarıdır. O yaklaşım veri alınan kaynakların tam istihdam ya da kullanım durumundaki verimliliğini, ticaret olsun ya da olmasın, karşılaştırma esasına dayanır. Ricardo İngiltere ile Portekiz arasındaki ticareti örnek aldı. İngiltere'nin Portekiz'den şarap dışalımına izin vermesi, dokuma üretimini ve dışsatımını, bunu ödeyecek kadar, artıracaktı. Ricardo, olaya İngiltere açısından bakıyordu ise de, çözümleme tamamen simetriktir; buna göre Portekiz de şarap üzerine uzmanlaşır ve dokuma dışalımına giderse gönenci artırma bakımından kazançlı çıkacaktı. Gerçekte, Portekiz'e serbest ticaretin benimsetilmesi umut verici dokuma sanayisini öldürdü İngiltere için de dokuma dışsatımı birikim, makineleşme ve sanayi devriminin hızla büyümesi sonucunu verdi." (***Aspects of Development and Underdevelopment*****,** London: Cambridge University Press, 1979, s. 103.)

Kaldı ki, sonradan sanayileşen ülkeler de kendi pazarlarını korumuşlar ve uluslararası serbest ticareti Robinson'un dediği gibi ***başkaları için*** istemişlerdir.

Dönemin dışa açılma olgusunun, yenileşme çabalarının geniş kitlelerce benimsenmesini olumsuz yönde etkileyen nedenlerden biri olduğu söylenebilir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında sanayiyi düzenleme çabaları görülür. Aynı yıllarda ordunun giyim ve silah gereksinmelerini karşılamak için devletin bir kısım sınai girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte iç gümrükler kaldırılmış ve 1913'te sanayinin teşviki için bir yasa çıkarılmıştır. Yasayla, sınai kuruluşlara gerekli arazinin karşılıksız sağlanması, makine ve araç-gereç vergisi bağışıklığı, vergilerin taksitle ödenmesi gibi kolaylıklar getiriliyordu. Yerli sanayinin geliştirilmesi için girişilen bu ve benzeri önlemlerin imparatorluğu kurtarma çabalarının bir uzantısı olduğu söylenebilir. Özellikle 1901-1915 döneminde özel sanayi girişimciliğinde belirli bir kıpırdanma olduğu anlaşılmaktadır (Toprak, 1982).

Osmanlı sanayisiyle ilgili sayısal veriler, 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sayımlara dayanmaktadır. Sayımlar, yalnız, sanayinin yoğun oldu-

ğu Batı Anadolu'yu ve 10 ve daha fazla kişinin çalıştığı işyerlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla bölgeseldir ve yapısal açıdan sınırlı değerlendirmeye olanak verir.

Bununla birlikte veriler Osmanlı sanayi yapısının niteliklerini izleme olanağını vermektedir. Önce, sanayinin tümüyle (dayanıksız) tüketim malları üretimine yöneldiği ve küçük ölçekli olduğu açıktır. Osmanlı sanayisinin dayanıklı tüketim, ara ve yatırım malları alanında gelişemediği, var olan sınai üretimin de madencilik ve tarımsal üretimle bir bütünlük oluşturacak düzeye ulaşamadığı söylenebilir.

Sayıma konu olan sınai işletmelerin yüzde 55'i İstanbul ve çevresinde, yüzde 22'si İzmir'de ve geriye kalan yüzde 23'ü de diğer bölgelerde bulunmaktaydı. Bu durumda var olan sanayinin Batı Anadolu'da yoğunlaştığı sonucu çıkmaktadır.

Kurtuluş Savaşı sırasında, 1921'de yapılan bir başka sanayi sayımında, İstanbul, İzmir, Adana ve Bursa gibi sanayi merkezleri dışında kalan tüm işyerleri kapsanmıştır. Bir bakıma Anadolu sanayisinin o günlerdeki durumunu gösteren bu sayımın sonuçları Tablo II.5'te özetlenmektedir.

Tablo II.5 "Anadolu" Sanayisinin Durumu, 1921

Sektör	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı	İşyeri Başına Ortalama İşçi Sayısı
Dokuma	20 057	35 316	1,76
Deri işleme	5 347	17 964	3,36
Madeni Eşya	5 273	8 021	1,52
Gıda	1 273	4 493	3,52
Ağaç işleri	704	3 612	5,13
Kimya	337	802	2,38
Toplam	33 058	76 058	2,30

Kaynak: Eldem, Vedat (1973) "Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı Ekonomisi" Türk İktisat Tarihi Semineri, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 44.

Anadolu sanayisinin genellikle çok küçük birimlerden oluştuğu açıktır. İşyeri başına işçi sayısının ortalama iki dolayında olması, üretimin her şeyden önce ilkel teknolojiyle yapıldığının ve çok sınırlı bir "çevre" pazarına yöneldiğinin göstergesi sayılmalıdır. Bunlara ek olarak var olan sınai üretim girişimlerinin aynı malın ticaretini de üstlendiği ve sanayi-ticaret bütünlüğü biçiminde bir sürecin var olduğu öne sürülebilir.

Bu özellikleriyle sınai üretim, yerli tüketimi, iç talebi karşılamaktan uzaktır. Örneğin 1911-1912'de dokuma dışalımı, değer açısından makine ve ulaşım araçları dışalımının on bir katı düzeyinde olmuştur. Benzer bir durum diğer tüketim malları için de geçerlidir (Steinhaus, 65).

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Türkiye Ekonomisi, ekonominin üretim yapısını sayısal ve niteliksel yönleriyle ele alıyor.

Tarihsel gelişme süreçleri: Cumhuriyet dönemi boyunca sermaye birikimi politikaları ve bunların iç ve dış nedenlerle değişimi…

Politika ve sektörlere göre durum: Para ve banka; kamu maliyesi; dış ekonomik ilişkiler; sermaye kaynaklarının kullanımı; tarım, sanayi ve hizmetler…

Ekonominin toplumsal boyutları: Nüfus ve işgücü; çalışma yaşamı; ulusal üretim; gelir bölüşümü; genel denge ve fiyatlar…

Üniversitelerin ve konuyla ilgili tüm kesimlerin yararlanması amacıyla hazırlanan bu çalışmada ayrıca, ekonominin küresel denizlerde yarışma olanakları uzun dönemli gelişme düzleminde irdeleniyor.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1469-4

9 789751 414694

₺35,00